

EESTI HOBUSE KOMISJONI

Koosoleku protokoll nr. 4

KOOSOLEK TOIMUS: 03.detsembril 2004.a. asukohaga Tallinn Väike-Paala 3, kell 12.00 – 15.45

OSALEJAD:

Katrin Reili (*komisjoni esimees*) - Veterinaar- ja Toiduameti peadirektori asetäitja, **Haldja Viinalass** - Veterinaar- ja Toiduameti põllumajandusloomade aretuse osakonna geneetiliste ressursside büroo juhataja, **Urve Kaasiku** - Veterinaar- ja Toiduameti põllumajandusloomade aretuse osakonna geneetiliste ressursside büroo peaspetsialist, **Silva Siil** - Veterinaar- ja Toiduameti põllumajandusloomade aretuse osakonna järelevalve büroo peainspektor, **Kaija Uuskam** - Põllumajandusministeeriumi loomakaitse- ja tõuaretusbüroo peaspetsialist, **Aleksei Lotman** ning **Raigo Kollom** - Eesti Hobuse Kaitse Ühingu liikmed ja esindajad, **Andres Kallaste** - Eesti Hobusekasvatajate Seltsi aretusjuht, **Heldur Peterson** - Eesti Põllumajandusülikooli dotsent, ning **Hanna Kreen**

Koosolekul ei osalenud:

Matti Piirsalu - Põllumajandusministeeriumi loomakasvatusbüroo juhataja, (*tervislikel põhjustel*), **Jaan-Aleksander Rooda** - Eesti Hobuse Kaitse Ühingu liige ja esindaja, **Ülo Metsmaker** - Eesti Hobusekasvatajate Seltsi eesti hobuse haruseltsi juht, **Olev Saveli** - Eesti Põllumajandusülikooli professor.

Koosolekut juhatas Katrin Reili, protokollis Urve Kaasiku. Protokollis koostamiseks kasutati digitaalset diktofoni.

PÄEVAKORD:

1. Eesti hobuse jt. kohalike tõugude geneetilise uurimise projektist koostöös Põhjamaade, Baltimaade ja Venemaaga - *EPMÜ prof. H.Viinalass*;
2. Eesti hobuse tüüp.
Kokkuvõtte Eesti Hobuse Komisjoni väljasõiduistungist - *VTA peaspetsialist U.Kaasiku*
EPMÜ ettekanne tehtud uurimistöödest eesti hobuse tüübi osas – *EPMÜ dotsent H.Peterson*
3. Komisjoni töö ümberkorraldamisest - *Komisjoni esimees K.Reili*

KOOSOLEKU KÄIK:

1. SISSEJUHATUS - Veterinaar-ja Toiduameti (*edaspidi VTA*) peadirektori asetäitja Katrin Reili

Esimene päevakorrapunkti osas tuleb viia sisse muudatus. Planeeritud oli H.Viinalassi ettekanne eesti hobuse jt. kohalike tõugude geneetilise uurimise projektist koostöös Põhjamaade, Baltimaade ja Venemaaga. Kuna aga koosoleku toimumiseajaks puudub vastus hobuste projekti kinnituse osas, siis H.Viinalass teeb ülevaate Leedu konverentsist. Samuti osales R.Kollom teisel Leedu konverentsil ja palve on ka sellest saada ülevaade. Teised päevakorrapunktid vastavad väljasaadetud päevakavale.

2. ÜLEVAATE 19. novembri KONVERENTSIST LEEDUS - *EPMÜ prof. Haldja Viinalass*

15.detsembriks 2004.a. esitati Põhjamaade Ministrite Nõukogule taotlus Eesti hobuse ja teiste kohalike tõugude geneetilise uurimise projektile Põhja-Euroopa regioonis ja Loode-Venemaal. Otsustest pidi teada saama novembri lõpuks, kuid koosoleku toimumise ajaks ei olnud otsus kohale jõudnud, kuid jätkuvalt on lootus positiivsele vastusele.

Konverents "Hobuste geneetilised ressursid, nende iseloomustamine ja säilitamine." Toimus Leedus, Kaunase Veterinaarakadeemias. Konverents oli välja reklaamitud juba maikuus ja eeldati aktiivset osavõttu. Paraku selgus tõsiasi, et kohale jõudsid esindajad Ungarist, Valgevenest, Gruusiast, Kasahstanist, Usbekist, Poolast ja Eestist. Kohale ei jõudnud planeeritud esindajad Nigeeriast, Venemaalt ja Lätist. Riigid, kes kohal olid, tegid ettekanded, mis peamiselt käsitlesid maades kasvatavate tõugude kirjeldust.

Peamised küsimused, mida esitati publiku poolt, olid:

- ✓ kas on läbi viidud hobuste geneetilisi uuringuid;
- ✓ kas ja kuidas saadakse toetust riigi poolt tõugude säilitamiseks kaitsmiseks ja aretamiseks.

Kaunase konverentsi peamine eesmärk oli koostöö sidemete loomine, informatsiooni vahetamine.

Ungaris oli 2003.a. seisuga kokku 80 tuhat hobust. Ungari esindaja tõi välja, et traditsiooniline hobuste kasutamine on muutunud, toimub intensiivne ristamine sporthobuste saamiseks ja seetõttu lähevad puhasaretusele kaduma parimad märke. Palju tuuakse sisse hobuseid välismaalt ja alati ei ole ka põllumajanduspoliitika olnud hobuste jaoks soodne. Ungaris on kokku 11 hobuste organisatsiooni. Võrreldes 1990 aastaga on sugumärade arv oluliselt suurenenud ja suurenenud on ka sporthobuse tõugu täkkude arv (peamiselt tänu riigipoolsele toetusele). Ungari esindaja rõhutas eriti hobusetõugude traditsioonilist tähtsust, et see on osa riigi kultuurist ning et tsentraalselt eraldatavad rahalised vahendid aitavad läbi viia aretustööd ja hobuste säilitamist. Hobusekasvatajad loodavad saada edaspidi hobusekasvatusele toetust ka Euroopa Liidust. Edaspidi tahetakse parandada hobuste hindamissüsteemi, saada paremaid sugutäkke, viia läbi ulatuslikumaid uurimistöid ja säilitada Ungari hobusetõugude traditsioonilist väärtust

Valgevene esindaja tutvustas oma 5 hobusetõugu, mida nad kasvatavad. Valgevenes on eesmärgiks stabiliseerida riigis hobuste arvu, parandada hobuste sigivust, et aretustöö parem eesmärgistamine, saada riigipoolset toetust hobusekasvatusele. Populatsiooni suurust ei osanud esindaja vastata (*Valgevenet esindas inimene veiste organisatsioonist*).

Gruusias on väidetavalt hobuste populatsiooni suurus 5000 hobust. Esindaja märkis, et viimase 15 aasta jooksul ei ole midagi tehtud hobusekasvatuse edendamiseks ja see on viinud katastroofiliste tagajärgedeni. Säilitatakse kahte hobusetõugu (*Usbeki ja negreli*) ja need hobused on olulised traditsioonilistes sportmängudes.

Poola esindaja rõhutas, et Poola on jätkuvalt maa, kus on olemas kõik tingimused kõigi hobusetõugude ja tüüpide kasvatamiseks. Esindaja rõhutas seda, et paljud hobused on väga olulised lihloomadena ja talunikud kasvatavad neid müügiks – sest müük Euroopasse (*Prantsusmaa, Itaalia, Belgia*) on talunikele hea sissetuleku allikas. Vajadus hobuste järele põllumajanduses on märkimisväärselt alanenud, aga kuivõrd Poolas on palju väikseid majapidamisi, siis on hobune jätkuvalt tähtis. Pikemalt peatus esineja husuli hobustel ja tõi välja selle, et neid hobuseid kasutatakse edukalt hipoteraapias ja turismis. Tema andmetel oli husuli hobuseid Poolas 580 sugumära ja 100 täkk. Poola koniku tōuraamat on suletud alates 1985 aastast.

Kasahhi esindajad näitasid hobuste filmi, iseloomustasid tõugu ja rääkisid juurde hobuste arvudest ja kasutamisest.

Usbekist tutvustati karabahhiiri hobust, neid on kokku umbes 150 tuhat hobust, sellest 85% hobustest on eraomanduses. Tegemist on universaalkasutuses olevate hobustega, keda kasutatakse peamiselt siiski veoloomadena ja palju kasvatatakse hobuseid ka lihaks. Hobuseid kasutatakse ka rahvuslikes mängudes. Tõuaretustöö läbiviimiseks on 16 majandit. Eesmärgiks on, et kõik hobused oleksid identifitseeritud, et oleks olemas ühine andmebaas ja nad tahavad ära keelustada märade süsteemitu paaritamise teistest tõugudest täkkudega ja korrastada oma hindamise süsteemi.

Austria juures oli omapärane see, et võrreldes 1985 aastaga on hobuste arv märkimisväärselt suurenenud. Kui 1985 aastal oli 44 900 hobust, siis 2000 aastaks oli hobuste arv suurenenud praktiliselt 2 korda, s.o. 84 700-ni. Esineja peatus pikemalt norikutel, traavlitel, puhtatõulistel hobustel ja ponidel. Probleemina toodi välja, et hobusekasvatuse ei ole enam seotud tootmissüsteemidega ja vaatamata sellele, et osadel hobustel ei ole kasutusväärtust, on nende hobuste omamine on väga prestiišne (*norik*). Austria säilitatakse viit hobusetõugu, igal tõul on oma organisatsioon, mis vastutas tõu säilitamise eest. Kõikidel tõugudel oli ka Euroopa Liidu rahaline toetus ja kõikidele tõugudele oli olemas baastoetus sugumäradele (145,35 eurot) ja täkkudele (436,04 eurot) ja edasi jagati toetust veel ka vastavalt ohustatuse astmele. Enim ohustatud tõugudele oli ette nähtud veel lisaraha 145,35 eurot ehk 2 baastoetust. Kas see toetus on põllumajanduse keskkonnatoetuse üks osa või on mingi eraldi osa, see ettekandest ei selgunud. Austria esindaja rõhutas korduvalt seda, et toetust on vaja selleks, et motiveerida talupidajaid vanade hobusetõugude säilitamisel.

Leedu puhul tutvustati kolme hobusetõugu Leedus ja anti ülevaade ka kõikide teiste ohustatud tõugude olukorrast.

Eesti kohta küsiti ettekannet hobuste geneetiliste ressursside olukorra kohta Eestis. Esitatud ettekanne käsitles hobuste arvu dünaamikat, läbi aja; kirjeldas meie hobuse tõuge, kui palju hobuseid on kaasatud

tõuraamatusse kuidas toimub toetuste maksmine, milliseid uuringuid on läbi viidud. Lisaks ettekandjana tutvustas 2 slaidiga eesti hobuse jt. kohalike tõugude geneetilise uurimise projekti, millele esitas rahastamiseks taotluse Põhjamaade Ministrite Nõukogule.

Tänu Austria esindaja esinemisele tuli välja see, et nad on alustanud septembrikuust hobuste uurimisprojekti "Euroopa raskevehobuste geneetiline mitmekesisus" koostamist. Projekti eesmärgiks on koguda kokku 50 hobust iga tõu kohta ja seejuures saada oma projekti nii palju erinevaid tõuge kui võimalik. Tahavad võtta uuringusse nii mikrosatelliidid, mitokondri DNA kui ka Y-kromosoomi markerid, koguda fenotüübi andmeid, põlvnemisandmeid ja geograafilist informatsiooni. Projekti poole pealt ollakse huvitunud ka Eesti osalemisest eesti raskevehobustega. Kuna on esitatud juba taotlus Eesti hobuse ja teiste kohalike tõugude geneetilise uurimise projektile, siis on vajalik kõigepealt ära oodata Põhjamaade Ministrite Nõukogu vastus. Raskevehobuste populatsioon on meil nii väike ja samad hobused oleksid siis uuringus. Kuna on ise Põhjamaade Ministrite Nõukogult raha taotleja, siis proovide jagamise ja omanduse osa peab kõikide partneritega läbi rääkima ja enne kui pole ühelt poolt vastust ei saa teisele poole öelda, et me oleme projektist huvitatud. Mõlemas projektis sama prooviga olla reeglina ei tohi. Kui on ühe projekti raames proovid kogutud ja projektis on selle tarbeks raha kulutatud, kui midagi seal selles projektis kogutud proovidega teha, siis peab olema nõusolek kõikidelt partneritelt.

Leedus toimus vahetult peale Kaunase konverentsi ka teine konverents Baisogolas ja selle toimumine selgus meile lõunasöögiajal. Eestile anti üksainuke kutse, mille Eestisse tülles Haldja Viinalass saatis kõigile.

R.Kollomi ülevaade Leedus toimunud konverentsidest

Konverentsid olid väga huvitavad, kuna sai kokku vanade tuttavatega ja tegeles omavaheliste kontaktidega. Huvitavad olid eriti mõned asjad:

- ✓ Poolakad kaitsevad 3 tõugu. trakeenid registreeritakse Poolas jelko-polska hobustena, tõuna mis on kaitsealune ja väidetavalt täielikult kodumaine tõug. On kaitse alune tõug kuigi hobuseid on 5000. Samas malo-polska ei ole kaitse all, kuna ta on anglo-araalane. Sileesia raskeveo hobune, kelle põlvnemist ei osatagitäpselt öelda, on kaitse all, kuigi hobuseid on 3000 ringis.
- ✓ Austriast jäi veel meelde, et nendel on väikeste tõugude säilitamiseks välja töötatud inbriidingu vältimiseks arvuti peal paaride valiku programm (*H.Viinalassi märkus - et selliseid programmeid on välja töötatud veistele ja see on ka Eestis olemas. Programm toimib moel, et kõikide loomade sugupuud on sisestatud ning arvuti koheselt rehkendab välja inbriidingukoefitsendi*)
- ✓ Toetuste juures paistab, et ametkonnad ei taha öelda kust pärinevad toetused ja kes töötab välja iga üksiku tõu toetuse määra. Praegu on enam vähem teada mis nad saama hakkavad kõik tõud on väga erinevad, kes kaitse alused on ja ei suudetutki selgeks saada kes otsustab. Kas otsustab Euroopa, ministeerium või veel keegi, Leedu Ministeeriumi esindaja ütles, et toetuste ei ole veel lõplik ja et sellest ka täpsemalt ei räägi (*K.Uuskami ja K.Reili märkus - summa on ees mis on Euroopa poolt antud ja otsustatakse ministeeriumis; A.Lotman - on keskkonnatoetuse alt vastavalt euroopa määruse maksimummääradele, liikmesriik töötab välja ja kooskõlastab Brüsselis*)
- ✓ Toetus on igal pool puhtatõulistele hobustele, mitte keegi ei rääkinud, et on võimalik anda toetust ristandile.

Jätkuvalt esitas R.Kollom ülevaade Baisogola konverentsil toimunud ja toimus tõsine arutelu teiste riikide hobusetõugudest, tõugude tunnustamistest, toetuste maksmistest.

Komisjoni liikmete poolt tehti ettepanek läbi viia järgmine koosolek väljaspool Eestit, mõnes riigis, kus oleks näiteks viis ohustatud tõugu, et siis saaksime seal neid probleeme lähemalt arutada ja vaadata. Väga vajalik on teada, mis toimub mujal maailmas ja selle alusel soovitab minna välismaale

Ülevaade Moskvast toimunud kolmandast Venemaa hobusekasvatajate kongressist tegi H.Peterson ja täiendas A.Kallaste.

2. EESTI HOBUSE TÜÜBID, KOKKUVÕTE EESTI HOBUSE KOMISJONI LIIKMETE ARVAMUSEST EESTI HOBUSE TÜÜBI KOHTA – VTA peaspetsialist Urve Kaasiku

Eesti hobuse tüüp on olnud teema, mis on läbinud mitmeid arutelusid ja seetõttu toimus 08.juunil 2004.a. Saaremaal Eesti Hobuse Komisjoni väljasõiduistung, mille käigus külastati mitmeid Saaremaa suuremaid hobusekasvatajaid, tutvuti eesti hobuse kasvatusega ja püüti leida vastust küsimusele eesti hobuse eri tüüpide mitmekesisuse ja vajaduse kohta tõus.

Päeva jooksul selgitasid erinevad hobusekasvatajad oma hobuste häid omadusi ja välja toodi ka puudused, mida peaks eesti hobuse edasise aretuse käigus jälgima.

Lisaks tüüpide mitmekesisusele tõus tuleb meil endil teha selgeks, mida me oma hobusest tahame:

- ✓ kas me peame vajalikuks otsida ülesse ja säilitada hobust, kes oli meil sajandeid tagasi, või säilitame tänast hobust ja olukorda või aretame tõugu soovitavas suunas edasi.
- ✓ mida hobuste valikult eelistada, kas tema tõutüüpi, jõudluse eri tüüpe, iseloomu, tervist, kaubanduslikku väärtust või hoopis mitmekesisust.

Käesoleva ettekande eesmärk oli selgitada, millised on tänase eesti hobuse tüübid, milline on tüüpide mitmekesisus ja kas see on tõule vajalik või võib hoopis vastupidiselt tõugu kahjustada ja kokkuvõtte, mille koostamisel arvestati komisjoni liikmete poolt esitatud arvamusi ning lisaks kasutati ka eesti tõugu hobuste säilitus- ja aretusprogrammis toodud põhimõtteid, peaks andma vastused eeltoodud mõtetele

Eesti tõugu hobuste säilitus- ja aretusprogramm on koostatud aastateks 2003 kuni 2010 ning vastavalt programmile on kaasatud kõik abinõud, mis on vajalikud eesti tõugu hobuste genofondi säilitamiseks ja aretustööks.

Tõu säilituse – ja aretuse eesmärgiks on kohaliku aborigeeni eesti hobuse säilitamine, keda ühendab põlvnemine, välimiku ja majanduslikult kasulike omaduste ühtsus. Seejuures on esmaseks eesmärgiks säilitada just need eesti hobuse geno- ja fenotüübilised iseärasused, mis on välja kujunenud sajandite jooksul meie kohalikes tingimustes. Tõu säilitamise ja aretuse käigus on soovitav hoida mitmekülgeid eeldusi omavat töövõimelist hobust, kelle põhilised kasutusala on ponispordi hobune, harrastus- ja hobiratsutamise hobune, turismi- ja väiketalu hobune.

Kuna eesti hobuse tõu populatsioonis on hetkel ligikaudu vaid 900 hobust ei peeta hetkel veel õigeks muuta genotüüpide vahetada populatsioonis, vaid vajalikum oleks hoida võimalikult ühel tasemel alleeli ehk geenisagedust. Seetõttu ei ole eesti tõu säilitusprogrammis aastani 2010 osutatud erilist tähelepanu tõusisestele tüüpidele ja rohkem pööratakse tähelepanu liinaretusele ja hobuste geograafilistele tõiühmadele

Eesti hobuse tõu säilitus- ja aretustöö põhimõtted

Peamiseks aretusmeetodiks on olnud puhtatõuline aretus koos sisestava ristamisega aastatel 1920-1940 soome hobuse tõuga, 1950...1960 tori hobuse tõuga ning 1975...1985 araabia täisverelise hobuse tõuga.

Kehtiva programmi järgi rakendatakse tõu säilitamiseks puhasaretust, st. et hetkel kehtivas programmis ei ole teiste tõugude (*sh. ka araabia tõu*) lisamine lubatud.

Puhasaretuse tähtsaimaks võtteks jääb **paaride valik**., mille juures väärtustatakse kõik genotüübid. Paaridevaliku eesmärgiks on säilitada tõule iseloomulikud omadused ja vältida inbriidigudepressiooni. Arvestatav on, et seda, mis pole tõus oluline, saab tõust paaride valikuga välja viia. Paaridevalikul kasutatakse nii ühtlikku kui mitteühtlikku paaridevalikut; kaug-, mõõdukas- ja vajadusel ka lähisuguluspaaritust.

Tõu struktuuri hoidmiseks kasutatakse **liin- ja perekond aretust**. Tõu struktuur on vajalik selleks, et säilitada ja kujundada erineva genotüübiga rühmi, mis on lähtekohaks tõu säilimisel. Liinaretust ei määra üksnes põlvnemine ja sugulus, vaid ka liini kuuluvate loomade ühtlikkus, jõudlus, söödaväärindus, arvesse võetakse silmapaistvate hobuste arv liinis ja omaduste kindel edasipärandumine.

Sugutäkid: kuuluvad praegu 7–sse genealoogilisse liini, millest vajalikuks peetakse hoida ja säilitada eelkõige kohalikke ehk kohalikust aborigeenist eesti hobusest põlvnevat liine (*Ahti 228E, Eni 8 E, Rospel 70 E, Taube 60E liinid*). Soome tõugu täkkudest põlvnevad liine (*Lari 23 E, Vuhti 136 E ja Taru 149 E*) säilitatakse, kui nad vastavad säilitusprogrammis toodud eesmärkidele. Käesoleval ajal kasutusel olevad liinid peaksid olema fenotüübiliselt eristatavad ja kohalike liinide etaloniks on liinialustajad täkid.

Aretus **märaperkondade** kaudu omas suuremat tähtsust tõuraamatu algusperioodil. Kuna käesoleval ajal on emasloomade arv piiratud, siis tuleb igasse genotüüpi suhtuda võrdväärse tähelepanuga.

Milline oli ja milline on eesti hobune?

Kahjuks puuduvad meil väga täpsed andmed ja teadmised selle kohta, missugune oli eesti hobune enne 19.sajandit, ning eriti siis, kui teda peeti Venemaa parimaks hobuseks.

Teadlik ristamine, mis viidi läbi 19. ja 20. sajandil tõu parandamise nime all ardennide, soome ja tori hobustega ning hiljem araabia hobustega, ei teinud eesti hobust välimikult paremaks ja tüübilt ühtlasemaks.

Kuid siiski, vaatamata toimunud ristamistele, on eesti hobune olnud küllalt püsiva eksterjööri tõug, ta on üks väheseid tõuge, mis on säilitanud aborigeenidele hobusele omase eksterjööri, ja seejuures jäänud iseendaks. Tõug on säilitanud oma iseloomulikud tunnused. Kuna ka teiste tõugude kasutamise tulemusena on eesti hobuseid mitut tüüpi, siis sageli püstitatakse küsimus: *“missugune on see õige eesti hobune ehk milline on eesti hobuse ideaaltüüp?”*

Komisjoni liikmete poolt tõstatati ka küsimus, kas eesti hobune saab olla aborigeenne, kui hobused on tõus isesugused.

Valikukriteeriumid tänase eesti hobuse juures

Valikutunnustena on arvestatavad hobuse põlvnemine, välimik, liikumisomasused, mõõtmed, tõutüübi väljendus, tööjõudlus, järglaste väärtus ja söödakasutus.

Enne kui hakata tegutsema, tuleb meil endil teha selgeks, mida me ikkagi ootame oma hobuselt. Millised on valikutunnused ja milliseid neist tuleks arvestada eesti hobuse juures, mida nendest eelistada, kas tõutüüpi, jõudluse eritüüpe, iseloomu, tervist, kaubanduslikkust, piiramatut mitmekesisust või söödakasutust.

Kuid ka siin oli komisjoni arvamus järgmine: kuigi me teostame valikuid, ei tohi aretuses – ega ka säilituses ühtegi nendest kriteeriumitest eelistada. Valikutes *peavad kõik kriteeriumid jääma võrdväärseks* kogu aeg. Kui hakata aretama mingit tunnust või kriteeriumit eraldi, siis väikese arvukusega tõugude juures võib see saada tõule saatuslikuks.

Põlvnemine - on üks olulisemaid ja peamisi valikukriteeriumeid. Vastavalt kehtivatele seadustele saab puhtatõuliseks lugeda ja tõuraamatu põhiosasse kanda hobuse, kelle mõlemad vanemad on kantud eesti hobuste tõuraamatu põhiosasse ja kelle põlvnemine on tõestatud. Kuid ainult põlvnemisele tähelepanu pöörates on eesti hobuste hulgas väga erineva välimikuga loomi.

Välimikult peaksid eesti hobused olema tiheda ja tugeva konstitutsiooniga, turja kõrgusega soovitatavalt 138...148 sm. Täpsemalt on ülevaade soovitatavate ja mittesoovitavate tunnuste osas välja toodud eesti tõugu hobuste säilitus-aretusprogrammis.

Värvus - vastavalt eesti tõugu hobuste säilitus-ja aretusprogrammile on tõus lubatud: kõik värvused, soovitatavalt ilma suuremate märgisteta peal, jalgadel ja kerel (*ehk kirju*). Eriliselt soovitud on hobused, keda iseloomustab jutttselgus ja sebroidsus jalgadel.

Analüüsitud sai ettekandja poolt eesti hobuste tõuraamatusse kantud hobuste jagunemist värvuste järgi 01.detsembri 2004.a. seisuga. Erinevaid värvuseid oli tõuraamatusse kantud hobustel märgitud kokku 35 (*ahkmust, albiino, hall, hall/(sinihall), hallikas-raudjas, helehall, helehiirjas, helekollane, helekõrb, heleraudjas, heleraudjas-kimmel, helevõik, hiirjas, hõbekõrb, hõbemust, kollane, kõrb, kõrb/(hall), kõrb-kimmel, must, mustjaskõrb, punane, punaraudjas, põdravõik, raudjas, raudjas-kimmel, raudjas-linalakk, tumehall tumehallikas-raudjas, tumehiirjas, tumekõrb, tumeraudjas, tumevõik, valkjaskollane ja võik*). H. Tamsalu uurimustöö järgi (2001.a.) jagunesid hobused värvuselt järgmiselt: kõrvid- 26,7%; punased(koos raudjaga) 17,9%; mustad -13,8%; kollased – 11,3%; võigud – 10,6%; hiirjad 5,0%; hallid 11,8%, ning võrreldes I tõuraamatusse kantud hobustega oli 2001 aastaks suurenenud võikude ja kollaste hobuste osakaal. Võrreldes H. Tamsalu uurimustöö tulemustega on 2004 aastaks suurenenud raudjate ja hallide hobuste osakaal.

Komisjoni liikmete poolt leiti, et hobuste värvigamma on tõus hea ja selle poolest on mitmekesisus olemas.

Tüüp - tõu juures võib välja tuua järgmised jagunemised eri tüüpide vahel:

- ✓ **sugupoole tüüp** – avaldub täku ja mära tüübina, mis aga polnud komisjoni liikmete arvates antud teema seisukohalt aktuaalne;
- ✓ **liinitüüp** - väljapaistva isaslooma järgi, kellel on oma liinialustaja täkule sarnased näitajad nii spordi-, jõudlusvõimete kui ka välimiku (*ehk fenotüübi*) osas. Leiti, et liinidevahelised erinevused peaksid tõus olemas olema, sest just need näitavad täku head omaduste parandamisvõimet ning tüübid peavad eristuma täkuliinides;
- ✓ **perekonnatüüp** - mära, emaslooma järgi, kus mära annab aluse perekonnale. Märad on andnud ka uusi liinialustajaid, väljapaistvaid perekondi, kuid nagu eelnevalt sai mainitud, eesti hobuse juures hetkel perekonnatüüpi välja ei tooda;
- ✓ **tõu sisene tüüp** - tõusisesed tüübid luuakse tõus vastavalt aretuse ja säilitamise eesmärkidele hobuste valikuga, mille lõpptulemusena suureneb või väheneb populatsioonis teatud omadusi määravate alleelide sagedus. Tõutüüpi saab iseloomustada, kui vaadelda selle sees vastavust hobuse

kasutusotstarbele. Hobused on erinevad, sobivad ka rännaku, koolisõidu ja ratsahobuseks. Eesti hobuse kasutusvaldkond on praegu lai. küsimus on selles, kuidas keegi hobust kasutab;

- ✓ **jõudlustüübi** all käsitletakse hobuste jagamist kiirus ja sammuhobusteks, mis on üsna üldlevinud ka teistes käsitlustes. Komisjoni liikmete arusaamist mööda on siin siiski tegu kahe poolusega, mitte klassifikatsiooniga: enamus hobuseid, eriti põlistõuge, (*sh eesti hobune*) jäävad nende kahe äärmusliku tüübi vahele ning selle jaotuse järgi polnud ükski Saaremaal nähtud hobune ei tüüpiline kiirushobune ega ka tüüpiline sammuhobune. Õigupoolest polnud komisjoni liikmete arvates nad näinud ühtegi eesti hobust, keda julgeks lugeda tüüpiliseks sammu- või kiirushobuseks;
- ✓ **kasvandusetüüp** –tõu siseselt võiks rääkida erinevatest kasvandusetüüpidest, mille puhul iga kasvataja valib ja jätab põhikarja loomadeks just temale meeldiva ja sobiva hobuse, kujundades sellega oma karja ja mõjutades sellega paratamatult põlvkondade jooksul oma karjas olevate hobuste tüüpi. Vastav tüüp kujuneb välja vastavalt sellele, mis meeldib omanikule.

Eesti hobuse olemasolev tüüp

Olemasoleva tüübi osas olid komisjoni liikmete arvamused järgmised:

- ✓ eesti hobune ei ole oma välimikult väga ühtlane ning seetõttu võivad eesti hobused tunduda erisugused, tegelikult on hobuste kehaehituse vormid sarnased ja eesti hobuse juures on säilinud tõule iseloomulikud omadused. Täpsema ülevaate eesti hobuse soovitatavatest ja mittesoovitatavatest kehaosade tundemärkidest leiab eesti tõugu hobuste säilitus-ja aretusprogrammis;
- ✓ eesti hobune jääb jõudlustüübilt sammu- ja kiirushobuse vahele, üpris võrdsele kaugusele mõlemast äärmusest, samas on tõusisene mitmekesisus suurem ega mahu ainult skaalale 'rohkem kiirushobune' või 'pigem sammuhobune';
- ✓ liinidevahelised erinevused peaksid tõus olema, kuid siiski peaks avalduma ka hobuste tõutüüp ning. tähtis oleks teada, mis on mingi hobuse, mingi täku järglaste, mingi liini eripära. Oluliseks võib pidada ka araabia tõu kasutamise tõttu saadud kergemaid ning temperamentsemaid hobuseid. Hobuse olemasoleva tüübi käsitluse juures toodi välja ka H. Muringu monograafia, kus tõutüüpide käsitlus on märksa laialivalguvam. Oma monograafias kirjutab autor eesti hobust käsitledes, et eesti hobuste hulgas on eksterjööri ja suuruselt erinevaid tüüpe. Edasises kirjelduses aga räägib ta vaid suuruste erinevustest eesti hobuse kasvatamise piirkondades. Selle väitega kinnitab H. Muring eesti hobuse tõu välimiku heterogeensust, kuid välimiku kirjeldamine tüüpide kaudu kipub autorile olema raskendatud. Komisjoni liikmete arvates ei ole viga H. Muringu käsitluses, vaid tõutüübi mõistes endas;
- ✓ leiti, et puudub ülevaade kogu populatsioonis domineerivatest "tüüpidest" – milliseid tüüpe on tõus rohkem, milliseid vähem ja milliseid võime nendest lugeda domineerivamateks või vähem domineerivamateks;
- ✓ tõus puudub konstantsus, mis tähendab seda, et konstantsuse olemasolul sünnivad teatud paaride ühendamisel sarnased järglased – eesti hobuse juures pole seda, st. et paaride valikul sünnivad erinevad järglased;
- ✓ tõutüüp on seotud hobuse kasutusega ja vastavusega kasutusotstarbele.

Mida arvasid komisjoni liikmed eesti hobuse ideaaltüübist

- ✓ hobusel peab olema midagi, mis teeb temast tuntud tõu (*nt. norra hobune*). Milline on eesti hobune, tuleks täpsemalt kindlaks teha. Samas ei tohiks see töö kujuneda keskmise või ideaalse eesti hobuse kirjeldamiseks, vaid tegeliku olukorra uurimiseks;
- ✓ eesti tõugu hobused peaks olema välimikult ühtlasemad, sest juba praegu on raske välismaa tõuaretajatele selgeks teha, et tegemist on ühe ja sama eesti tõugu hobusega. Samas on eesti hobuse kasvatajate soov, et hobune ei oleks liiga ühtlik, et tõus oleksid erinevad hobused, kuna kasutused on hobustel erinevad (*nt. rakendis on vajalikud hobused, kes on rahulikumad, vastupidavamad ja kelle töövõime on suurem jne*);
- ✓ eesti hobusel peaks olema ideaalsem tüüp, millele vastavalt toimub hobuste hindamine, kuid hobuse vägisi ühtlaseks aretamine ei ole mõttekas;
- ✓ ohustatud tõu säilitamisel tuleks vältida mingi ideaaltüübi etaloniks seadmist, üks etalon ei tohiks saada aluseks populatsiooni hindamisel (*seda vähemalt mitte enne, kui on välja selgitatud täpsed andmed, kui palju praegu tegelikult mingit tüüpi hobuseid on*);

- ✓ tõugude säilitamise üks põhilistest eesmärkidest on geneetiline mitmekesisus ja ranget selektsiooni tehes eesti hobuse mitmekesisus väheneks. Tore oleks tõepoolest tuua väliskülastele näha ühesarnaseid loomi, keda on võimalik esmapilguga tõugu määrata. Aga eelkõige on meil vajalik selgitada, kas meil on sellist joont nii rangelt vaja? Samuti ei saa ka väita, et iga hobusetõug maailmas oleks unikaalne, selgelt teistest eristatav. Kindlasti on võimalik välja tuua mõned hobusetõud (*nt russ, exmoor*), kes on välimikult teineteisega sarnased.
- ✓ tõu parimad ehk tüüpilisemad hobused tuuakse välja hobuste hindamisele, näitustele, katsetele (*hobuste jõudluskontroll*). Hindamistulemuste alusel otsustatakse hobuse kasutamine ning paljud loomakasvatajad arvestavad näitustel saadud komisjoni hindamistulemustega ning võtavad selle aluseks oma aretustöös. Hindamisel tuuakse välja ka hobuste vead, mis võivad kahjustada tõugu.

Mida arvasid komisjoni liikmed eesti hobuse tüüpide arvestamisest tõuraamatusse kandmisel

- ✓ Hobuste kandmisel tõuraamatusse ei peaks määrav olema tüüp, vaid olulisem on jälgida hobuste puhtatõulisust ning säilitus-aretusprogrammis toodud soovitatavate eesmärkide (*nt. hobuse suurus, mõõtmed ja välimik*) piirides püsimist;
- ✓ tüüpidele ei tohi panna ülemäärast rõhku, kõige tähtsam on hobuste põlvnemine;
- ✓ tüüp ei saa praegu määrav olla, sest hobuste arvukus on liiga väike, et ainult tüüpide alusel valikut teha, kuid suguhobuste valikul on see väga tähtis ja edaspidi, kui hobuste arvukus tõuseb, võiks see saada määravaks. Praegu võiks tüüp määrav olla hobuse kandmisel peatõuraamatusse;
- ✓ kuna hobuste kasutamine on erinev, siis valiku kergendamiseks oleks hobuse hindamisel või registreerimisel vajalik välja tuua ka laudja pikkuse mõõde (*mis väljendab hobuse võimsust liikumisel*) ja rinna sügavuse mõõde (*kuna vähese rinnasügavusega hobustel liigub sadulavöö kaenalde taha ja tekivad hõõrdumised*);
- ✓ tõuraamatus eri arvestuse pidamine eri suurustega hobustele.

Jõudluskatsed ja valikukriteeriumid eri tüüpidele

Komisjoni liikmete seisukoha kohaselt ei peeta vajalikuks toetada eesti hobuse komisjonis arutusel olnud seisukohta, kus toodi välja mõte, et igale eri hobuse tüübile oleks vajalik välja töötada omad valikukriteeriumid ja jõudluskatsed, kuna tõug on liiga väikesearvuline ja selline lähenemine ei oleks tõu säilitamise seisukohalt otstarbekas. Eesti tõugu hobust on vaja hinnata komplekselt, arvestades sellega, et tõug säilitaks oma praeguse mitmekülgse kasutusotstarbe. Näiteks noorhobuste hindamisel võiks hüppamisest tähtsam olla liikumine ja hobuse iseloom. Hüppamine võiks hindamisel olla vabatahtlik ja selle hinne ei peaks minema üldhinde hulka, st. et 2-a. hobused oleksid võrreldavad tüübi, välimiku ja liikumise alusel. Täiskasvanud hobuste jõudluskatsed võivad olla kas ratsahobuse suunaga või veokatsed.

Viimasel eesti hobuse kaitse ühingu koosolekul tõstatati küsimus, et lisaks kvantiteedile on vaja tõus tähelepanu pöörata ka kvaliteedile. Komisjoni liikmete arvamust mööda on eesti hobuseid siiski veel liiga vähe, selleks et tõu tulevikku kindlustada, kuid ka praeguse arvukuse juures on põhjust hakata tähelepanu pöörama ka kvaliteedile, kuid aramus on endine, et "valiku sõel" ei tohiks veel olla liiga tihe. Resoluutselt ollakse vastu sellele, et kvaliteedi üle otsustamisel saaks määravaks "vastavus tõutüübile", kuna sellisel juhul oleks tegemist väga subjektiivse valikuga. Pigem võiks rohkem tähelepanu pöörata valikule jõudluse järgi. Eesti hobusel võiks hinnata jõudlust nii ratsa- kui ka veohobusena, aga ka söödaväärinduse ja ilmastikule vastupidavuse järgi.

Jõudlustüübi hindamisel pidasid komisjoni liikmed oluliseks jälgida hobuste kasutust.

Erinevate tüüpide rohkus ja tõu säilimine

Komisjoni liikmete arvamused tüüpide rohkuse ja nende mõjust tõu säilimisele:

- ✓ kuna tegemist on hetkel veel väikesearvulise tõuga, siis ei oleks vajalik piiritleda hobuse tüüpi kitsamalt ja eesti hobuse tõus tuleb hoida mitmekesisust, ehk veidi üldisemalt võetuna - ohustatud tõugudes peabki olema ja tuleks hoida mitmekesisust;
- ✓ tõusisene mitmekesisus on õigustatud, kuna erinevate kasvatajate puhul on kasvatamise eesmärgid erinevad, kes kasvatab hobust müügiks, kes tahab eesti hobust kasutada ratsutamiseks, turismihobuseks, veohobuseks või lihtsalt pidada teda kui lemmiklooma;
- ✓ erinevate tüüpide rohkus ei ole tõu säilimisele kahjulik, kuigi pürgime oma valikutes meile ideaalsema hobuse poole;

- ✓ kui vaadata eesti hobuse populatsiooni, siis üldjuhul ei ole praeguses tõus olemasolev tüüpide erisus tõule ohtlik, kuigi eesti hobused võiksid olla veidi ühtsema tüübiga nagu on konikud, haflingi hobused, norra fjordi hobused, friisi hobused jt. kohalikud tõud;
- ✓ kohalike tõugude puhul võiks hobuse tõug olema määratletav tüübi järgi ükskõik kus riigis hobune asuks;
- ✓ olenevalt eesti hobuse kasutamise otstarbest ning tema kasutamise intensiivsusest, võiks erinevaid tüüpe olla maksimaalselt 3 kuni 4. Lõplikult paneb vajalikud tüübid paika eesti hobuse aretuseks tunnustatud aretusühing vastavalt oma aretus-säilitusprogrammidele;
- ✓ tüüpide rohkus näitab tõu konstantsuse puudust. Kas aga erinevate tüüpide rohkus on tõu säilimise seisukohast kasulik või mitte – seda on raske öelda. Kui aga keegi aretaks erinevaid tüüpe ja hoiaks neid lahus, alles siis saaks hobuste jälgimise teel otsustada, missugune tüüp sobib ja mis mitte. Sellisel juhul peavad eri tüüpidele olema välja töötatud ka erinevad programmid.

Seesmisel omadused

Palju on räägitud hobuste välimikust ja väljanägemisest, kuid kõige selle juures ei tohi ära unustada hobuse seesmisi omadusi, milleks on hobuse tervis, kohanemisvõime, söödakasutus, iseloom, temperament ja jõudlusvõime. Kui me neid tõu säilitamisel ei jälgi, siis kaotame ära eesti hobusele väga iseloomulikud tunnused ja omadused.

Tervis - eesti hobune peab olema tugeva tervisega, hea sigivusega ja pärilike vigadeta. Hobuse kasutamisega peab olema pikk. Hobuste keskmine eluiga ulatub praegu normaalsete pidamistingimuste juures 25 aastani. Hobuste eluea vähenemist ei ole tõestatud. Eesti hobustel ei esine ka pärilikke vigasid, välja arvatud kopsuemfüseem, mis aga ei ole tingitud mitte tõu resistentsuse langusest, vaid hobuste talvisest puudulikest pidamistingimustest.

Kohanemisvõime- ja söödakasutus - eesti hobune peab omastama elatussööda rannakarjamaalt ilma lisaööta andmata, talveperioodil antakse hobusele täiendavalt minimaalset lisaööta vastavalt hobuse kasutusintensiivsusele. Mittesoovitavad on tõus hobused, kes vajavad pidevalt täiendsööta, olenemata tema kasutuskooormusest.

Iseloom, temperament ja jõudlus. Soovitav on sajandite vältel väljakujunenud hästi vastupidav, suure töötahtega, mitmekülgseid eeldusi omav eesti hobune, kes on sõbralik ja tasakaaluka temperamendiga. Mittesoovitavad on närvilised ja äkilised hobused. Eesti hobuse väljapaistvaim omadus on tema mitmekülgne töövõime. Hobuste jõudlust kontrollitakse rakendis, takistussõidus ja galopivõistlustel.

Mida oleks veel vaja teha tõu säilitamisel?

Komisjoni liikmed tõid välja ja juhtisid tähelepanu mõningatele probleemidele, millele võiks tõu edasises säilitusalases tegevuses rohkem tähelepanu pöörata:

- ✓ analüüsida eesti hobuse olukorda, sellega seoses välja selgitades, missugused on erinevate hobuste, täkkude järglaste, liinide omapärad. See töö ei tohiks kujuneda keskmise või ideaalse eesti hobuse kirjeldamiseks, vaid tegeliku olukorra uurimiseks. Praegu on sageli tahetud kindlaks teha keskmist eesti hobust või selgitada, milline hobune on parem, aga see varjutab tüüpide nägemist. Võimalused eesti hobuste olukorra analüüsimiseks oleksid: Tüüpide määramine kehaehituse indeksite järgi – meetod eeldab palju mõõtmisi. Saadud indeksite järgi saaks hobused reastada skaaladel sammuhobune-kiirushobune, kongus profiiliga – nõgusa profiiliga, pikapealine- lühikesepealine, kõrgejalgne-madalajalgne jne. Millised oleksid erinevate tüüpide piirid, (või kas neid piire on), selguks uurimise käigus. (meetodi näite ja eeskujuna võiks kasutada vene keeles kättesaadavat prof. Witt'i tööd "Konstitutsiooniliste tüüpide morfoloogilised näitajad ja hobusetõugude klassifitseerimise süsteem"). BLUP- programmi kasutamine üksikute omaduste lineaarseks hindamiseks. Näitajad, mida hakatakse ülevaatuste käigus registreerima, võiksid olla umbes samad, nagu neid kasutati kunagi boniteerimisel. Küllalt suure vaadeldud hobuste hulga juures selguksid objektiivsed erinevused. (meetodi võrdlemisi selge kirjeldus on Hollandi KWPN tõuraamatus);
- ✓ eesti hobuse tüüpide klassifitseerimine ja ka loomade erinevatesse klassidesse lahterdamine (boniteerimine). Võib tuua näitena *welsh poni*, keda jaotatakse eraldi tõugudena eristatavatesse seksioonidesse (A, B, C ja D) ning soome hobune (*traavel, ratsu, väike- ja tööhobune*). Loomulikult on olemas palju vahepealseid variante, keda on väga-väga raske klassidesse jaotada ning enne lahterdamisega alustamist tuleb mõelda: kuhu see välja viib ja milleks meile seda vaja on ja mida see meile annab? Veise- ja seatõugude ning ka maailmamainega ratsahobuste puhul pööratakse suurt

tähelepanu aretusväärtusele. Nende puhul soovitakse saada suurema jõudlusega loomi – suuremat piimatoodangut, pehmemat liha või paremaid sportlikke tulemust. Kui aga on tegemist tõu säilitamisega, siis kas on vajalik pöörata tähelepanu tõu aretusväärtusele;

- ✓ kuna eesti hobuse säilitamisega tegelevad hetkel kaks ühingut, siis komisjoni liikmete soov oli, et need ühingud peaksid omavahel jõudma kokkuleppele eesti hobuse tõutüübis ja tegema koostööd hobuse säilitamisalase tegevuse osas. Vajalik on kõikide hobusekasvatajate positiivne suhtumine tõu säilitus-aretusprogrammi põhimõtetele (*sh. ka jõudluskontrolli läbiviimise osas*). Säilitusprogrammile vastutõtamine kahjustab tõu säilimist;
- ✓ vajalik on välja töötada täkkude saamise programm – EHS peaks välja valima perspektiivsed märad, keda võiks lugeda potentsiaalseteks täkuemadeks, ehk tegemist võiks olla kontingendiga, kellelt on võimalik saada väärtuslikke järglasi. On vajalik, et sugutäkk ei sünniks juhuslikult ja täku saamine peaks olema säilitajate-aretajate teadlik tegevus. Samuti oleks vaja tähelepanu pöörata täkkude vahetusele eri piirkondade vahel;
- ✓ kuigi kokkuvõtvalt ei ole soome ja araabia tõu piiratud kasutamine eesti hobuse tõule mõjunud negatiivselt, võiks tõus piirata nende täkkude kasutamist, kelle põlvnemises sisaldub kõrgem araabia veresus;
- ✓ vajalik on hoida erinevaid liine ja vajadusel ka läbi viia liinisisest aretust;
- ✓ vajalik oleks läbi viia värvuste genotüüpide, välimikuvigade, pärilike tegurite jm. näitajate teaduslikke analüüse; propageerida veelgi hobuste osalemist jõudluskatsetel-näitustel. Hobuste arvu suurenemisel võtta suund hobuste kvaliteedile ning püüda jõuda selleni, et võimalikult paljud hobused osaleksid jõudluskatsetel ning parimad hobused nendest tuuakse välja näitustele. Sellise lähenemisega oleks võimalik saada paremat ülevaadet tõust, saab välja tuua erinevad kõrvalekalded tõus; selgitada, milliseid vigu pärandavad täkud-märad ning saab paremini ja põhjalikumalt analüüsida populatsiooni.
- ✓ tõsisemalt võiks hakata mõtlema kvantiteedi asemel kvaliteedile. Hetkel ei ole hobuseid küll veel nii palju, et väga ranget seleksiooni ette võtta, aga selgemad suunad on juba praegu võimalik ette planeerida;
- ✓ jõudluskatsete meetodika on hobustele välja töötatud ning hästi toimiv ka praktikas;
- ✓ probleem on praeguste veokatsete meetodika osas - eesti hobustele see ei sobi ja seda oleks vaja muuta.

Kokkuvõtvalt leiti komisjoni liikmete poolt, et:

Tõusisene mitmekesisus on õigustatud ja see peaks säilima, kuna erinevate kasvatajate puhul on kasvatamise eesmärgid erinevad, kes kasvatab hobust müügiks, kes tahab eesti hobust kasutada ratsutamiseks, turismihobuseks, veohobuseks või lihtsalt pidada teda kui lemmiklooma ja mitmekesisust eesti hobuse tõus tuleb hoida, ehk veidi üldisemalt võetuna - ohustatud tõugudes peabki olema mitmekesisus ning erinevate tüüpide rohkus ei ole tõu säilimisele kahjulik, kuigi oma valikutes liigume me paratamatult meie ideaalsema hobuse poole.

Ideaaltüüpi jälgitakse paratamatult ja ohustatud tõu säilitamisel tuleks vältida ideaaltüübi etaloniks seadmist. Hobuste valikul kõige tähtsam on hobuste põlvnemine. Teiste tunnuste osas tuleb tõu säilitamisel arvestada kõikide kriteeriumitega võrdväärselt. Tõugude säilitamise üks põhilistest eesmärkidest on säilitada geneetiline mitmekesisus ning ranget seleksiooni tehes eesti hobuse mitmekesisus väheneks.

Jätkata tuleb tööd hobuste hindamise ja jõudluskontrolli läbiviimisel, täkkude ja täkuliinidega ning tähelepanu tuleb pöörata populatsiooni uurimisele.

UURIMISTÖÖDEST EESTI HOBUSE TÜÜBI OSAS – EPMÜ dotsent H.Peterson

Tüüp ja klassifitseerimine. Eesmärk on valgustada asja struktuurselt ja teoreetiliselt. Tüüpiseerimine ja klassifitseerimine on olnud väga raske küsimus ja ettekandja tunnustab eelkäija H.Mauringu tööd tüüpiseerimise ja klassifitseerimise kohta. Klassikaline osa on raamatus hea, kuid tudengitele esitab tüüpiseerimist ja klassifitseerimist täiesti erinevalt sellest, mis on toodud raamatus. Kui me asju lahti mõtestame, peame aru saama, mis on üldine ja mis on üksik. Me tahame ühelt poolt (*nagu eesti tõus ja käis ka eelnenud ettekandes ilusti läbi*), et tõug oleks ühtlik, aga samal ajal me tahame et ta oleks mitmekesine. Me tahame väga paljut, aga me peame universaalsuse juures ka paljust loobuma.

Mis on tüüp ja mis on klassifitseerimine. Hobuseid on hästi palju ja ma vaatame tema vastavust tõe kohta programmis kehtestatud nõuetele ja siis peame vaatama ka kaasaja nõudeid. Mis on tõu tüüp - see väljendabki sarnasust vastava tõu ideaaltüübile. Teame, et on tõu sisene tüüp, liinitüüp, perekonnatüüp, kasvandusetüüp - kus ka üks sama liin olla eri kasvandustes erinev. Jõudlus käib läbi mitme tüübi. Kui me räägime tüpiseerimisest klassikalises mõttes, siis tahame neid rühmitada, jällegi tuleb aru saada, mis on üldine ja mis on üksik, mis on väga tähtis ja mis on vähem tähtis ja kuidas on nad omavahel seotud.

Zooloogiline, ökoloogiline ja zootehniline – on kolm klassikalist printsiipi. Zootehnilisest hargneb välja tõugude klassifitseerimine.

Eesti hobune on põhja-metsahobuse tüüpi. Geograafiliselt on sarnased lõunapoolsed ja idapoolsed hobusetõud.

Tõugude klassifitseerimisel krahv Middendorf jagas hobused põhiallüüri järgi sammu- ja kiirushobusteks. Seda süsteemi kasutatakse kesk- ja ida-Euroopas siiaani.

Kasutusotstarbe põhjal võib tõud jaotada väga mitmeks: ratsahobuse tõud (*araabia, inglise täisverelised*), ratsa-rakkehobuse tõud (*budjonõi*), traavlitõud, universaaltõud, poolraskeveo hobused, raskeveohobused ja ponitõud. Zootehniliselt võib jagada veel eraldi täisverelised tõud ja poolverelised tõud.

Kehapikkuse formaadi indeks – ratsahobune, kelle kehapikkuse indeks on 98...103. Ristkülikukujuline on sammuhobuse tüüp, formaadi indeks on 104...108. Kui vaadata 1100 puhtatõulist eesti hobust (andmed pärinevad riikliku tõuraamatu III köitest), siis me näeme, et kehapikkuse ehk formaadi indeks on eesti hobusel 103,0, st ta on äärepealt veel ratsahobune. Ristandid araablasega on 98,9. Araabta hobune ongi reeglina paar cm lühem kui tema turjakõrgus nii et temal ongi kehapikkuse formaadi indeks 98. Šetlandi poni ja eesti hobuse ristandite kehapikkuse formaadi indeks on umbes sama kui näiteks puhtatõulistel 146,4 sm kõrgustel eesti hobustel.

Kui võtta ka muid mõtteid (*isiklikult võtab alati rohkem kui 4 mõõdet, lisaks rinnasiigavuse, rinnalaiuse, laudjalaiuse, laudjapikkuse, kaelapikkuse ja jalapikkuse*). Segi ei tohi ajada tüüpe, mis on saadud ristamise tulemusel. Kui rääkida puhtatõulise eesti hobuse tüüpidest, meil on olemas 3...4 tüüpi. Soome hobuse puhul on olemas 4 tüüpi, need on kahjuks erinevate tõuseltside kureerida, eraldi on traavlid, tööhobused, poolponid ja ponid.

Missugused võiksid olla tüübid eesti hobuse juures. Eesti hobused võivad tunduda erinevad, aga me kui ei taha näha, siis me ei näe ja kui tahame, siis näeme. Küsimus on selles, kui kaua me oleme hobuste keskel olnud nii palju me näeme. Kes on vähem olnud, sellele on nad kõik ühesugused. Saaremaal tõi M.Kivisoo välja suuremad ja väiksemad hobused, J.A.Rooda näitas ideaalse hobusena Pajuri tütre, söödakasutus toodi ka välja, kuid söödakasutuse suhtes peaksid kõik liinid olema hea söödakasutusega.

Eesti hobune ei ole sammuhobune. Eesti hobune erineb väga palju ka soome hobusest. Kui rääkida soome hobusest, siis on soome hobune traavihobune, ta on kandiline ja pika kerega. Eesti hobune ei ole nii pikk, 103 on kehapikkuse ehk formaadi indeks ja teda ei saa päris ristküliku formaadi alla panna. Mida pikem ja madalam on hobune, seda suurem veojõudlust ta omab. Eesti hobuse juures me ei saa ideaaliks panna ristkülikukujulist hobust, eesti hobune on ümarate vormidega ja on kandilisest soome hobusest erinev. Eesti hobune on oma tüübilt ja olekult lähedasem Zematukai hobusele. Võib-olla on ka tori tõug mõjutanud eesti hobust, aga mitte nii palju, et teda võiks panna samale tasemele soome ja arabia hobusega.

Tõusisesed tüübid on ja peavadki olema. Kui on tegemist aborigeense tõuga, siis peabki tõus mitmekesisus olema.

ARUTELU TEEMA KOHTA

A.Kallaste – tänab komisjoni liikmeid oma arvamuse avaldamise eest. Ei taha hobuste tüübi juures väga pikalt arutleda, seda igaüks näeb kuidas tahab. Soovib selgitada veidi probleeme, mis toodi välja komisjoni liikmete arvamustest.

- ✓ Eesti Hobusekasvatajate Seltsi ja Eesti Hobuse Kaitse Ühingu vaheline koostöö, on üks põhimõtteline vahe – ühelt poolt peab eesti hobust säilitama hobuse omanik, teiselt poolt säilitab eesti hobust teatud grupp inimesi, kes ütlevad, mida tuleb teha. EHS'i seisukoht ja ülesanne on aidata hobusekasvatajale kaasa, et tõug säiliks. Iga aretaja kasvatab sellist hobust, mida tema peab vajalikuks ja vastavaks säilitus-aretusprogrammile. Esimene asi, mis peab olema, on hobuse puhtatõuline põlvnemine.
- ✓ Kas eesti hobune on veel aborigeenne või ei ole. Selle küsimuse võiks võtta päevakorrast maha. Loomulikult on inimene lisanud tõule juurde, kuid võtame selle seisukoha, et see on meie kohalik tõug.

meie aborigeenne tõug (*H.Petersoni märkus - aborigeenset päritolu kultuurtõug*). Ettepanek on rääkida eesti hobusest edaspidi kui aborigeenest tõust.

- ✓ Sugutüüp on väga tähtis. Kui täkk on määraliku tüübiga, siis see näitab, kui palju on inimene aretuse käiku mõjutanud. Märade ja täkkude sugutüübid peavad olema väga täpselt eristatavad.
- ✓ Iga tõu aretus ja säilitamine oleneb sellest, missugused on aja nõudmised. Tüübist võib tõus rääkida juhul kui on hobuseid tõus rohkem. Kui on hobuste arv populatsioonis väga väike, siis ei soovita tüüpi rõhutada. Mingist tüübist võib rääkida iga hobusekasvataja, aga säilitus- või aretusorganisatsioon ei tohiks sellest väga palju rääkida. Me peame geeni – ehk alleelisageduse hoidma võrdlemisi ühel tasapinnal. Oluline on kuidas viiakse läbi valikuid tõus. EHS'is nähakse ette valikute tegemine läbi sugutäkkude valikute. Selts, kui säilitus-aretusorganisatsioon hoiab teatud taseme läbi sugutäkkude baasi ja tüüpe säilitatakse täkkude liinide kasutamise kaudu jälgides, et liinid erineksid välimikult, jõudluselt ja tüübilt.
- ✓ Mära perekonnad ja kasvanduse perekonnad. Kasvanduse perekond on hea mõiste, kuid seda peab väga ettevaatlikult rääkima. Kasvanduse perekond on ehtne aretuse põhimõtte ja see ei viita enam aborigeenne tõu säilitamisele. Kasvanduse perekonna olemust eesti tõus – seda praegu ütelda ei saa. Mära perekonnast on MIIRA ainukene, on 98% hobustest.
- ✓ Värvused on väga tähtis teema tõus. On õige, et mida erinevad värvused on eesti hobuse tõus seda parem. Tume jutt seljal – ka see võib olla tüüp; sebroidsus; raudjad hobused on väga vajalikud, kuid raudjas ei ole aborigeenne hobuse värvus, see värvus on sisse tulnud teiste tõugude kasutamisel. Aborigeenst näitab värvuste epistaatiline toime – võigud, kollased – need värvused näitavad, et aretuse käigus on genotüüp kinnitanud. Loodame, et kahe aasta pärast on meil värvuste suhtes teadusliku töö põhjal kättesaadav täielikum ülevaade.
- ✓ Tüüpidest. Tüüp on väga laialdane mõiste. Tüüpe võib igal ajal eristada. Tõugu võib nimetada kultuurtõuks, kui teda hoitakse ühesuunalisena. Eesti hobuse juures me ei saa erinevaid tüüpe puhtalt hoida, me peame neid kasutama omavahel. Jõudlustüübi juures on hea kui keskmine eesti hobune hästi hüppab ja muid asju hästi teeb. Kasvanduse tüüp, väga hea on kui erinevatel kasvatajatel on oma tüüpi hobused, peaasi, et nad vastavad põlvnemise nõuetele.
- ✓ Parimad täkkud tõus – kas nad ka ideaalid on, AKU on järglaste järgi parim juba 5 aasta jooksul.
- ✓ Hobuste jõudluskontroll. Vägisi ei ole võimalik kõiki hobuseid jõudluskontrolli saada, see on kasvataja vaba valik, loomulikult soovitakse et aretajad-kasvatajad tooksid võimalikult palju hobuseid välja. Ei taha öelda, et eesti hobune peab hüppama, ei ole täkku välja prakeeritud hüppamise pärast, kui täkk on vajalik tõule, siis läheb ta kasutusse. Hobuste omanikud võiksid käia näitustel-ülevaadustel, tulla hobuseid vaatama ja huvi ka teiste hobuste vastu rohkem tunda.

A. Lotman – on A.Kallastega selgitustega nõus, aga pole nõus EHKÜ'le omistatud seisukohaga. Ka EHKÜ's on erinevaid arvamusi. On täiesti nõus, et kui välja arvata puhtatõulisuse nõue, siis positiivselt võiks välja tuua mõningaid eriti sobivaid täkke ja määrasid. Isiklikult ei poolda selektsiooni jäika rakendamist, aktiivsem roll võiks olla selle poole pealt, et iga mära omanik saaks kergemalt kätte informatsiooni, kus on head täkkud, kes pole tema määraga suguluses. Omanikel võiks olla võimalikult suur vabadus aga neid saaks soovitud aidata.

A.Kallaste – täkkude soovimisega peab olema ettevaatlik, kui hakata näiteks ühte täkku liialt propageerima ja kasutama, võime kaotada mitmekesisuse eesti tõus. Mis eristab eesti tõugu teiste tõugudega - me ei peaks väga kiiresti generatsiooni vahetust tegema. Suurtes tõugudes kiirendatakse generatsioonivahetust, igal maal on oma eripära ja me ei tohi võtta eeskujuna ainult teistest. Meie peame võtma oma tee, nt. parem oleks kui meie täkkud oleks võimeline paaritama 20 aastat, mitte et 2 kuni 3 aastaga teeks oma töö ära. Täku valik on väga raske. See on kahepoolne asi, kas propageerida täkku, või inimene peab ise ka sobivat otsima.

R.Kollom – on samuti nõus Heldur Petersoniga ja ka Andres Kallastega, seda eriti hobuste tüüpide osas. Kuid on ka mõned arvamused teemade kohta:

- ✓ EHKÜ rollist valesi aru saadud. EHKÜl ei ole oma programmi, mida teostada ega propageerida, vaid eesmärk on suurendada ja kiirendada info liikumist.
- ✓ Tüüpide kohta luges huvitavat artiklit väga väikeste tõugu kohta, kus väideti, et on eriti tähtis jagada tõug tüüpideks või liinideks, ehk tõug kunstlikult jagada nii, et aretada neid rühmi erinevalt ja selle

teadlase seisukoht oli, et just väikeses tõus on tähtis luua kunstlikult mitmekesisus. Kui väikeses tõus on mõni täkk väga populaarne, siis mitmekesisus häviks kiiresti. On arvamus, et eesti hobuse tõus on seda väga lihtne teha, kas see on aga vajalik, seda peaksid uurima teadlased suure materjali peal.

- ✓ Ettepanek ülikoolile - analüüsida, millised kehaehituse indeksid iseloomustavad kõige paremini tõuge (sh. millised indeksid on vajalikud, millised mitte), ning teise ettepanekuna kogu teadustöö materjalina võiks olla kasutatud ainult eesti hobust, siis oleks ära kasutatud kogu potentsiaal, analüüsida kuivõrd on morfoloogiline mitmekesisus seotud geneetilise mitmekesisusega. Selge on see, nagu ka H.Peterson selgitas, et eesti hobusel on 3-4 eristatavat tüüpi. Sooviks, et need tüübid oleks eristatud ka teaduslikult kasvõi kehaehituse indeksite ja ka muude omaduste järgi.
- ✓ Pole A.Kallastega nõus, et kõik peab olema hobusekasvataja enda asi, teaduse suunav osa ohustatud tõugude ümber – konverentse viivad läbi põhiliselt teadlased ja kogu tegevust läbib juhtmõte, et teadus peab juhtima aretust, halvasti on mõnikord öeldud rahvaselektsiooni kohta, mis paratamatult viib mitmekesisuse kadumisele.
- ✓ Kuidas aretust suunata, selge on see, et käskida ei saa, aga on võimalik diferentseerida toetusi ja vahendeid, mis on säilitamiseks ette nähtud. Laustoetust on mõttetu maksta, näiteks ei tea kas mõni maa maksab kõikidele hobustele, näiteks ruunadele toetust, see on ainulaadne, et meil makstakse. Kogu mõte on suunata aretust suunatud toetuste abil. Stimuleerimise juures jälle see, et kuidas jagada toetust, tuleks mõelda ka sellele, et selle asemel et stimuleerida kõiki hobused, võiks toetada neid kes võtavad osa konkreetsest programmist, teine osa, kes võtavad osa ülevaatustest, kes on käinud ülevaatusel, see saaks suurema summa.
- ✓ Tõu säilitamise toetus – seda ei tohi võtta kui sotsiaaltoetust (ruunade kohta), seda ei tohi ka võtta kui hobusekasvatuse toetust, vaid see peaks olema kui genofondi säilitamise toetus. Ohustatud tõuks ei saa lugeda hobust, kes on ruun ja ka seda hobust kelles on võõrast verd kahes põlvkonnas. Ruun tõugu ei säilita ja ei ole õige talle maksta toetust.
- ✓ Arvab, et ühe varsa peab hobune elu jooksul küll saama. Ja selles mõttes, mitte ainult ruunad vaid ka märad, kes on juba näiteks 5 aastased ja ei ole ühtegi varssa saanud, tuleks toetuse alt välja jätta.
- ✓ Hobuste jõudluskatsed – eesti hobune on hea rännaku hobune, ja peale selle, et meil hobused hüppavad, teevad galoppe, võib-olla oleks kõige huvitavam ja ka kõige lihtsam tavalisele hobuse pidajale ja tema lastele teha rännakuvõistlusi eesti hobustele ja stimuleerida seda. Puhtatõuliste eesti hobuste rännak tõmbaks võib-olla rohkem omanikke ja ratsutajaid eesti hobuste juurde.

A.Kallaste – EHS toetab kasvatajaid. Selts maksab toetust omavahenditest ülevaatustel osalenud ja tunnustatud täkkude järglastele. Kui täkk on puhtatõuline eesti hobune, on tõuraamatus, aga ei sobi seltsi arvates eesti tõusse ja pole ka katseid läbi käinud, siis selts ei stimuleeri sellise hobuse järglasi. Niimoodi diferentseerib ka EHS hobuseid.

H.Peterson – vahe kahe seltsi vahel on selles, et EHSis säilitamine toimub aretuse kaudu, meil on tähtis see mis meid ühendab ja siin peaks tegema sisemise kodurahu, kui säilitusühing sai raha las ta sai, peaasi et keegi sai ja midagi tehakse, nii võiks ka hobuste puhtatõulisuse koha pealt olla. Kui meil on alla 1200 hobuse (tori hobuseid), siis võiks ikkagi olla nii, et see on üks suuremaid kriteeriumeid tõu ohustatuse juures, et las nad saavad kõik ja kui arv hakkab üle 1200 minema, siis hakkame valima veresuste vm järgi.

Asi milles toetab R.Kollomit on, et kuna säilitus käib aretuse kaudu ja aretustöö ilma sugueluta ei käi, siis ruunadele toetuse maksmine õige ei ole. Näitena tõi oma hobuse, kelle eest ta ei saanud esimesel aastal toetust, kuna täitis vabas vormis paberi PRIA'le, teisel aastal ei vastanud toetuse kinnituskirjale toetuse vastuvõtmise kohta. Konkreetset juhul pidas H.peterson ülekohtuseks seda, et kuigi tal on litsenseeritud täkk ja andmed said esitatud 10 korda täpsemalt, jäi tema hobune toetuse alt välja, kuna ta ei täitnud PRIA formaalsusi, samal ajal aga dokumendid nõuetekohaselt täitnud põlvnemisnõuetele vastavate ruunade omanikud said toetust.

A. Lotman – Ruunade probleemi sai arutatud maaelu arengukava väljatöötamisel, kuid töörühma enamus leidis, et sellise piirangu administreerimine muutub liiga keeruliseks ja asi ei ole reaalne, kuid selle ettepaneku võib teha järgmise maaelu arengukava väljatöötamiseks aastal 2007. H.Petersoni näite juures oli tegemist PRIA bürokraatiaga, mis on Brüsselis kooskõlastatud ja tunnustatud, vastavad formaalsused peab ära täitma ja ei saa teha teistmoodi kui on asi kehtestatud.

R.Kollom – Osa tõuge toetavad hobuseid ainult teatud vanuseni, ja küllaltki noore vanuseni, nt. 3 aastane sai ja 4 aastane enam ei saanud ja väidetavalt on inimesed juba hävitanud hobuseid, kes said 4 aastat vanaks.

K.Reili – tegemist on keskkonnatoetusega ja me ei saa ajada seda segamini, see on laiem toetus kui aretustoetus. Urve Kaasiku öelda, kuna tema kontrollib keskkonnatoetusi ja just eesti hobuseid ja miks seda ettepanekut ei saa niimoodi panna, nagu seda siin praegu arutatakse.

U.Kaasiku – praegu lähevad varsad toetuse alla alates 6 kuu vanustest ja kui ohustatud tõu toetust saaksid antud ettepanekute kohaselt ainult hobused, kellel on järglased, siis see hetkel mitte ei soodusta eesti hobuse tõu säilimist, vaid pigem vastupidi. Praegusel juhul on tegemist keskkonnatoetusega ja suund on hoopis teine kui aretustoetusega.

Koosoleku käigus jätkus tõsine arutelu toetuste maksmise osas nii Eestis kui mujal maailmas. Kuna allikad kust toetusi makstakse ja võimalike toetuste nimekiri on pikem kui meie hetkel teame, siis antud teema täpsemat selgitamiseks tegi komisjoni esimees K.Reili komisjonile ettepaneku konkreetset ettepanekut toetuste diferentseerimise osas ministeeriumile mitte teha, vaid järgmisele koosolekule kutsuda rääkima maaelu arengu osakonna juhataja Krista Kõiv, kes selgitab täpselt süsteemi ja selgitab vastavalt kehtivatele juhenditele ja määrustele mismoodi toimib Eestis toetuste maksmise süsteem ja kuidas on võimalik taotleda Euroopa rahasid ja kuidas on neid võimalik kasutada.

3. KOMISJONI TÖÖ ÜMBERKORRALDAMISEST - Komisjoni esimees K.Reili

Komisjoni esimees Katrin Reili tegi ettepaneku eesti hobuse komisjoni töö ümberkorraldamise kohta. Vastav ettepanek on põhjendatud, kuna komisjonis on arutusel teemad ka üldisest hobusekasvatusest ja terve Euroopa liigub suunas kus tahetakse moodustada hobusekasvatusealast komiteed. Kuna ka meil Eestis on hobusekasvatusega palju probleeme, siis on ettepanek nimetada komisjon ringi selliselt, et komisjoni töö kaasaks edaspidi kõiki hobusekasvatusealaseid probleeme Eestis ja täiendada komisjoni koosseisu selliselt, et esindatud oleksid kõik tunnustatud hobusekasvatusega tegutsevad aretusorganisatsioonid, riigi esindajad ja ülikooli poolt teaduse esindajad.

Võttes aluseks ka Prantsusmaal Lion'is toimunud hobusekasvatusealase sümposiumi (osalesid K.Uuskam, K.Reili ja R.Kollom), kus toodi välja järgmised põhimõtted:

- ✓ leiti, et me ei vaja raha vaid omavahelist diskussiooni, et leida ühine keel ning ühiselt välja minna projektidega;
- ✓ tuleb ühendada erinevate riikide jõud ja ühiselt viia probleemid koos lahendustega Euroopa Komisjoni erinevate projektide ja ettepanekute näol (ilusasti oli öeldud, et aidake ennast ise, siis aitab teid ka Euroopa Komisjon),
- ✓ tuleb luua Euroopa hobusekasvatuse alane komitee, mille eesmärgiks on hobusekasvatussektorit puudutava seadusandluse parandamine ja loomine ning ettepanekute tegemine Euroopa Komisjonile ja Euroopa Parlamendile.

Siit tulenevalt oleks uus komisjon abiks ettepanekute tegemisel zootehnilisele komiteele. Loomulikult on tähtsad meie riigisisese hobusekasvatusega seotud probleemid, komisjoni töö ümberkorraldamise eesmärk oleks, et teemade ring oleks tunduvalt laiem, et me ei oleks ainult eesti hobuse juures. Teemad, mida siiani käsitleti, ei jää edasi kajastamata, jätkame edasi sealt kuhu pooleli jäime, aga kuna hobusekasvatusealased teemad on läinud niivõrd laiaks, me ei räägi ainult eesti hobusest (*eesti hobune on prioriteet, aga ka teised hobused vajavad tähelepanu*) vaid räägime üldiselt hobusekasvatusest. Probleemiks võib olla, et kes mingist koosolekust või koosoleku punktist tahab osa võtta (*nt. vaevalt traaviliidu esindajat huvitab eesti hobuse tüüp ja säilitamine*), aga kuna komisjon ei ole otsustav, siis komisjoni töö võib toimuda ka vähemusega.

Millised on arvamused selle kohta, et komisjoni eesmärk muutuks laiemaks, et eesti hobuse komisjon laiali saata ja moodustada uuel kujul eesti hobuse kasvatuse alane komisjon. Kui komisjoni liikmed on poolt, siis saab teha vastava käskkirja moodustada Eesti hobusekasvatusealane komisjon.

Oodatud on kõik ettepanekud komisjoni nime, töökorralduse ja koosseisu osas.

KOOSOLEKUL TEHTI JÄRGMISED ETTEPANEKUD:

- ✓ R.Kollomil esitada konverentsidel toimunud ettekanne järgmisel koosolekul ja rääkida täpsemalt Leedus kaitstavate hobusetõugudest, nende puhtatõulisusest jms. teemadest.
- ✓ Rääkida eesti hobusest kui aborigeensest tõust.
- ✓ Eesti Põllumajandusülikoolil analüüsida järgmised teemad: millised kehaehituse indeksid iseloomustavad kõige paremini erinevaid hobuse tõuge (*sh. millised indeksid on vajalikud, millised mitte*); analüüsida kuivõrd on morfoloogiline mitmekesisus seotud geneetilise mitmekesisusega. Kuna eesti hobusel on 3-4 eristatavat tüüpi, siis oleks soov, et need tüübid oleks eristatud ka teaduslikult kasvõi kehaehituse indeksite ja ka muude omaduste järgi. Teadustöö materjalina võiks olla kasutatud ainult eesti hobust (*või kõik kohalikud tõud*), kuna siis oleks ära kasutatud kogu tõu potentsiaal.
- ✓ Konkreetset ettepanekut toetuste diferentseerimise osas ministriumile mitte teha, vaid järgmisele koosolekule kutsuda rääkima maaelu arengu osakonna juhataja Krista Kõiv, kes selgitab täpsemalt vastavalt kehtivatele juhenditele ja määrustele, mismoodi toimib Eestis toetuste süsteem ja kuidas on võimalik taotleda Euroopa rahasid ning kuidas on neid võimalik kasutada.
- ✓ Väga vajalik on teada, mis toimub mujal maailmas ja seetõttu läbi viia järgmine koosolek väljaspool Eestit, mõnes riigis, kus oleks näiteks viis ohustatud tõugu, et siis saaksime seal neid probleeme põhjalikumalt arutada ja vaadata.
- ✓ Eesti hobuse komisjoni töö ümberkorraldamine. Oodatud on kõikide komisjoni liikmete ettepanekud komisjoni nime, töökorralduse ja koosseisu osas.